

Oversigt over historisk litteratur fra årene 1901—1903 vedrørende Sønderjylland.

Af Johannes Lindbæk.

Denne oversigt gør lige saa lidt som den, der tidligere offentliggjordes i dette tidsskrift (årg. 1903, 108—157), krav på fuldstændighed. De, der ønsker nærmere oplysninger om mere specielle æmner, henvises dels til de årlige litteraturfortegnelser, affattede af Alfred Krarup, der findes i „Dansk historisk Tidsskrift“, dels til litteraturberetningerne i „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig—Holsteinische Geschichte“ (årgangene 1901, 1902 og 1904). De sidste er affattede i en rolig og gennemgående meget upartisk tone af professor dr. v. Fischer-Benzon i Kiel, der er særdeles vel kendt med danske forhold og har taget stærkt hensyn også til litteraturen fra dansk side. Alt andet end tilfredsstillende er derimod litteraturberetningerne i „Jahresberichte der Geschichtswissenschaft“. I afsnittet „Dänemark und Norwegen“ har anmelderen, H. Schjøth i Kristiania, indskrænket sig til at nævne de danske bidrag, der vedrører Sønderjyllands historie, uden nærmere omtale, i afsnittet „Schleswig—Holstein, Mecklenburg und Pommern“,

affattet af Ad. Hofmeister i Rostock, er de betydningsfuldeste skrifter fra dansk side enten slet ikke nævnte eller ikke omtalte, medens der dvæles ved betydningsløse bagateller fra tysk side. Det var i høj grad ønskeligt, om dette forhold kunde blive ændret. — Endelig kan det nævnes, at der både i „Die Heimat“ og i „Deutsche Geschichtsblätter“ findes mindre anmeldelser og litteraturberetninger.

Det skal videre bemærkes, at jeg som regel ikke har taget hensyn til de meddelelser om sønderjydske forhold, der ofte findes i „Højskolebladet“, saa lidt som til de talrige beretninger om de to slesvigske krige i „Vort Forsvar“, til levnetsskildringerne af Sønderjyder i „Dansk biografisk Lexikon“ og „Allgemeine deutsche Biographie“, eller til de historiske artikler i „Sønderjydske Aarbøger“ og de skrifter, der er anmeldte sammesteds.

Desværre forbigik jeg i sidste litteraturberetning det stærkt udbredte tidsskrift¹⁾ „Die Heimat“, der

---

¹⁾ Die Heimat. Monatsschrift des Vereins zur Pflege der Natur- und Landeskunde in Schleswig-Holstein, Hamburg, Lübeck und dem Fürstentum Lübeck. Red. af Lærer Barfod, Kiel. 1901—03. Af Indholdet fremhæves:

R. Hansen: Alte Ortsnamen der cimbrischen Halbinsel als Anhalt für die Stammesangehörigkeit der Bewohner. (1903, 97—102.)

J. Langfeldt: Beiträge zur Erklärung schleswigscher Ortsnamen. (1901, 156—59, 182—83, 203—04. 1902, 42—44, 113—115, 194. 1903, 71—72, 183—86.)

Callsen: Das alte Angler Bauernhaus. (1903. 56—63.)

1903 har afsluttet sin 13de årgang. Der findes i det en mængde halvt eller helt populære bidrag også til Sønderjyllands historie, de fleste skrevne af lærere i hertugdømmerne. Meget af den kundskab, som disse således spreder rundt i befolkningen, er god og nyttig, og mange af de små artikler er al ære værd. Man må således med anerkendelse nævne Willers Jessens kulturhistoriske studier fra Sydslesvig, Voigts skildringer fra Flensborg ved år 1600, Vosz' fremstilling af reformatoren Herman Tasts historie, hvori der tillige gives mange interessante enkeltheder om Hussums fortid, endelig de morsomme sprogprøver fra de sproglige grænseegne, særlig Flensborg. Langfeldt går i sine studier over stednavne i Sønderjylland stadig ud fra disses oprindelige danske form, og selv om Reimer Hansen i sine afhandlinger om gamle stednavne på den cimbriske halvø altfor meget lægger vægt på Sachs ubeviste hypoteser om en oprindelig sydgermansk befolkning på halvøen, er tonen hos ham loyal, og han viser betydelig kendskab også til dansk litteratur. Tidsskriftets iver for bevarelsen af fortidsminder, f. ex. Nørreport i Flensborg og Danevirke, og for en en slesvig-holstensk ordbog er også meget prisværdig. — Ganske anderledes bliver tonen, når man kommer ned til det 19de århundrede. Forfatterne viser sig her besatte af et had til alt dansk,

---

Vosz: Hermann Tast. (1903, 145—53, 171—80.)

C. Voigt: Flensburg um das Jahr 1600. (1903, 123—30, 245—49.)

Doris Schnittger: Der Thorwaldsen-Schüler Wilhelm Bissen. (1901, 145—50.)

som unægtelig virker forbavsende 40 år efter „befrielsen“. Der er vel ingen grund til at opholde sig over den syndflod af dårlig lyrik paa vers og prosa, der er affattet i anledning af forskellige historiske mærkedage eller af indvielsen af Bismarcktårnet på Knivsbjærg. Men det var ikke nødvendigt ved en omtale af billedhuggeren Bissen at komme med ukvemsord mod Danmark og Frederik VII. At det just ikke vidner om megen forståelse, når alle dansksindede eller loyale mænd fra hertugdømmerne kaldes rene-gater, eller når det bebrejdes Frederik VII, at han „trods sin tyske afstamning“ var dansksindet(!), burde være klart. En påstand som den, at de danske embedsmænd, der kom til hertugdømmerne mellem de to slesvigske krige, ofte var „unwürdige, sittlich verdorbene Subjecte“, vilde kun være egnet til at fremkalde et smil, hvis den ikke blev troet langt ud over provinsens grænser. Tidsskriftets redaktør bør sikkert i en ganske anden grad se sine medarbejdere på fingrene.

De ivrige undersøgelser, der i de sidste år både fra dansk og tysk side har været drevet ved Danevirke, har formodentlig nu fundet deres foreløbige afslutning ved det smukke værk¹⁾ af direktør Sophus

---

¹⁾ S. Müller og C. Neergaard: Danevirke, archæologisk undersøgt, beskrevet og tydet. 1903

K. Philippsen und C. Sünksen: Führer durch das Dannewerk. 1903.

H. Kjær: Hedeby og Danevirke. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 2—3.)

J. Mesdorf: Dannewerk und Haithabu. (Mitteil des anthropologischen Vereins in Schl.-Holstein 1901, 19—36.)

Müller og inspektør Neergaard. Det er bygget på nøje undersøgelser på stedet foruden på indgående studier over den ældre litteratur. De to forskeres resultater er ganske afvigende fra den tidligere antagelse. Efter dem stammer Danevirkes hovedvold fra Gudfred, hvilket hovedsagelig bevises ved, at den som andre af den tids forsvarsværker ikke har haft nogen grav. Thyra har forhøjet og forstærket volden samt forsynet den med en kampestensmur, Valdemar den store har bygget teglstensmuren, men senere er hovedvolden ikke bleven rørt. Voldstedet „Oldenburg“ forklares som det gamle Hedeby, forbindelsesvolden mellem det og Danevirkes hovedvold er bygget af Harald Blåtand efter overvindelsen af kong Gnupa, medens Kovirket, der tidligere tilskreves Gudfred, er betydelig yngre. Denne sammenhængende hypotese, der løser næsten alle gåder — om det end stadig er svært at forstå, hvad meningen har været med Kovirke — og støttes af de to forskeres navne, vil sikkert blive stående som den sandsynligste løsning af spørgsmålene. Bogen er meget smukt udstyret og rigelig forsynet med billeder og kort.

P. K. Thorsen¹⁾ har nærmere studeret den mærkelige, nu næsten uddøde, danske dialekt i sognene mellem Husum og Slesvig. Dels af sproglige grunde, dels fordi stednavnet Jydbæk, der må forekomme ved grænsen af

---

Fr. Knorr: Die Ausgrabungen in der Oldenburg (Danewerk) 1901. (Mitteil. des anthropologischen Verein in Schl.-Holstein 1902, 25—29.)

¹⁾ P. K. Thorsen: Den danske dialekt ved Husum Slesvig. (Förhandlingar vid sjätte nordiska filologmötet 1902 170—188.)

Jydernes land, findes nord for de nævnte sogne, antager han, at den derboende befolkning er efterkommere af de Svenske, der på vikingetiden kom til Sydslesvig sammen med det svenske dynasti i Hedeby.

Professor v. Schubert¹⁾ er i studier over Ansgars historie kommen til ganske nye resultater. I modsætning til Hasse vil han hævde, at der foreligger mange ægte aktstykker om Ansgars virksomhed. Mindre overbevisende end dette resultat af en nøje kritisk gennemgang af kilderne er det, når han vil reducere Ansgars virksomhed til at have bygget to kirker i Jylland og en i Sverige, og erklærer, at han kun har været redskab for Nordalbingiens egentlige apostel, Ebo af Reims. Forfatteren har næsten ikke taget hensyn til danske behandlinger af æmnet.

Uhlirz,²⁾ der har behandlet kejser Otto II's historie, drøfter i sin afhandling også hans tog mod Harald Blåtand. Efter en kritisk undersøgelse forkaster han ganske de danske og islandske kilder til dette tog og slutter af de tyske, at Otto kun har gjort ét tog (974) og ikke er kommet langt op i Jylland. Forfatterens kendskab til danske bidrag er meget mangelfuldt.

Det lykkedes M. H. Rosenørn³⁾ lige før sin død (1901) at få afsluttet sin bog om grev Gert og Niels

¹⁾ H. v. Schubert: Ansgar und die Anfänge der schleswig-holst. Kirchengeschichte. (Schriften des Vereins f. schl.-holst. Kirchengesch. 2 B. II, 145—174.)

²⁾ K. Uhlirz: Untersuchungen zur Geschichte Kaisers Otto II. (Mittln. d. Inst. f. oesterr. Geschichtsforsch. VI Ergänzungsbd., 41—67.)

³⁾ M. H. Rosenørn: Greve Gert af Holsten og Njels Ebbesøn af Nørring Ris II. 1901.

Ebbesen, efter at udgivelsen af den havde stået på i 28 år. Denne bog indeholder meget mere, end titelen angiver. Det har været forfatterens hensigt at fremstille den historiske baggrund i Danmark og Nordtyskland for det store sammenstød mellem de to folkestammer, og for at opnå den størst mulige sikkerhed har han foretaget meget vidtgående forundersøgelser. Man vil således finde gode bidrag både til Danmarks, især Jyllands, forhold i middelalderen, til det holstenske grevhus og den sønderjydske hertugslægts historie. De vidtløftige noter, der i omfang næsten overgår selve værket, viser forfatterens store belæsthed. Brugbarheden forøges ved et godt register.

I dette tidsskrift har Mackeprang tidligere omtalt Erslevs¹⁾ bog om Erik af Pommern, hvori der fremsættes en ny og forstående opfattelse af denne ulykkelige konge. Det er interessant at se, at Erslevs opfattelse på de fleste punkter er godkendt fra tysk side af dr. Daenell²⁾. At denne ser med meget mindre sympathi på kongen og bl. a. siger, at „man næppe kan kalde denne uselvstændige, egensindige naturs forgæves

---

¹⁾ Kr. Erslev: Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning. 1901.

Anm. af M. Mackeprang (Sønderjydske Aarbøger 1901, 282—292) og af H. Olrik (Nordisk Tidsskrift 1901, 445—448.)

²⁾ E. Daenell: Die Hansestädte und der Krieg um Schleswig. (Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch. 32. Bd., 271—451.)

E. Daenell: Die staatsrechtliche Stellung Schlesiens zu Dänemark im Zeitalter Waldemar Atterdags, Margrethes und Erichs des Pommern. (Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch. 33. Bd., 329—338.) — Foredrag, ledsaget af diskussion.

kamp en tragisk skæbne“, er ganske forståeligt. I væsentlig tilslutning til Erslev har Daenell skildret den store betydning, som Hansestæderne havde for kampens endelige udfald. Efter lang vaklen, under hvilken rådet i stæderne oftest holdt på fred med Danmark, borgerskabet på krig, besluttede byerne sig endelig til krigen, som i øvrigt skadede deres handel og ikke gav dem nogen fordel af betydning ved freden. — Det kan i samme forbindelse nævnes, at en af hovedkilderne til kampen mellem Erik og de holstenske grever, Holstenerpræstens krønike,¹⁾ skrevet af en mand, der stod greverne nær og vistnok var i deres tjeneste, nu foreligger i en god oversættelse med noter af dr. Anna Hude. Krøniken er meget livlig og anskuelig, men hadefuld mod de danske, og må derfor benyttes med stor forsigtighed.

Af Erslevs „Repertorium“ (fortegnelse over danske breve indtil 1450), er 3die binds 3die hæfte udkommet, omfattende brevene 1437—50; der mangler endnu de udaterede breve, en arkivoversigt og register. — Testamenterne²⁾ fra Danmarks middelalder (indtil 1450) har udgiveren udskilt som en særlig bog. Det vigtige kulturhistoriske stof, der findes i disse, er gjort let tilgængeligt ved en mønsterværdig sagoversigt. Af testamenterne vedrører særlig nr. 80 (Anders Jensson) og nr. 86 (Otto Boetii) Sønderjylland. Det vilde være meget ønskeligt, om der kunde komme en

---

¹⁾ Holstenerpræstens Krønike (Presbyter Bremensis) overs. af Anna Hude. 1903.

²⁾ Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Udg. af Kr. Erslev. 1901.

fortsættelse af dette værk, omfattende testamenterne indtil Reformationen.

I en dygtig, men ikke let læst afhandling har Arup¹⁾ behandlet de indviklede pengeforhold, der knyttede sig til Christian I's overtagelse af hertugdømmerne 1460. Han hævder, at der ikke her er tale om nogen særlig dansk politik; foreningen med Danmark skyldes dels kongens rent dynastiske storpolitik, dels og især ridderskabets konsekvente arbejde for at holde landene sammen og i fredelig forståelse med Danmark. For at gennemføre denne politik var ridderskabet villigt til og bragte faktisk store ofre; kongens gæld til greverne af Oldenburg og Schauenburg blev betalt af hans adelige kavtionister, der for en del ruineredes. Først 1487 var kongens gæld til dem endelig klaret. Ved nøje sammenhold lykkedes det ridderskabet at afværge både kong Christians og grev Gerhards forsøg på at omstøde denne politik; først dronning Dorothea lykkedes det at bryde igennem den ene del af programmet, landets udelelighed, og få hertugdømmerne delt mellem sine to sønner. Hendes plan om at lade landene udelt gå over til hertug Frederik hindrede ridderskabet, fordi det vilde føre til strid med Danmark. „Landenes historie i disse år falder da væsentligt sammen med deres finanshistorie“, og i forhold dertil spiller selve landsprivilegierne af 1460 en ringe rolle. — Der kan dog ve indvendes en del mod denne noget ensidige op-

---

¹⁾ Arup: Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460—1487. (Hist. Tidskr. 7. R. IV. 317—88, 399—489.)

fattelse. Og det er sikkert ikke rigtigt, når Arup hævder, at ridderskabet holdt på forbindelsen med Danmark, fordi det følte sig Danmark så stærkt overlegent. Henvisningen til, at lensforholdene var bedre ordnet i hertugdømmerne, siger ikke stort.

Man har ofte antaget, at mange kirker var byggede ikke alene til gudstjeneste, men også til forsvar. Efter at oberst Blom har vist, at dette ikke gælder for kongeriget, har Haupt¹⁾ påvist det samme for hertugdømmerne. Hans resultat er, at det ikke kan påvises om nogen kirke, ligegyldigt om den har tårn eller ej, at den har været bygget til andet end gejstligt brug. Derimod kunde kirkerne i urolige tider være tilflugtssteder og opbevaringsrum, og i grænseegnene blev de ofte draget med ind under forsvaret, men dette hensyn var ikke det afgørende ved kirkens bygning. Afhandlingen er meget fornøjelig og virker overbevisende.

Af Bobés²⁾ fremstilling af familien Ahlefeldts historie er 3die og 4de bind udkommen. I 3die bind, der indeholder biografier af fremragende mænd tilhørende linjen på Gelting, kan især nævnes feltmarskal Claus A. (d. 1674), gift med en af Christian IV's døtre og kendt fra sin udmærkede deltagelse i forsvaret af København og fra kampen på Bergens våg (s. 20—41). Blandt bilagene fremhæves dagbogsoptegnelser om ærkebiskop Frederiks krigsforetagender

---

¹⁾ Rich. Haupt: Wehrkirchen in den Elbherzogthümern. (Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch. 32 Bd., 223—70.)

²⁾ L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie III—IV. 1901—3.

nov. 1644—jan. 1645 (s. 4 ff.) og mandtal¹⁾ over adelen i hertugdømmerne 1618 (s. 62 ff.). — Af 4de bind må særlig nævnes en biografi af Godske Ahlefeldt, den sidste katolske biskop i Slesvig (d. 1541). Dennes ungdomshistorie er for første gang bleven skildret på grundlag af pavebreve og italienske universitetsmatrikler; tillige behandles hans forhold til Reformationens indførelse i Sønderjylland (s. 1—21). Endvidere kan omtales biografierne af Cai A. til Saxtorp (d. 1670), amtmand i Flensborg og Haderslev og generalkrigskommissær, en af de mest fremtrædende mænd under de tre svenskekrige (s. 29 og 57—60), Benedict A. til Søgård (c. 1500) og hans efterslægt (s. 121 ff.), Joachim A. (d. 1717), først gottorpsk regerings- og kammerpræsident, siden dansk gehejmeråd og medlem af konseilet samt vicedatholder i hertugdømmerne (s. 138 ff.). Blandt bilagene kan særlig nævnes landregister over ridderskabet 1564 (af betydelig værdi for de adelige godsers og deres besidderes historie), fortegnelse over de ved hyldigen 1588 mødte medlemmer af ridderskabet og landregister fra 1593 (s. 20 ff.), endelig optegnelser om familien Rathlou. De overmåde smukt udstyrede bøger vidner om deres forfatters store kendskab til trykte og utrykte kilder.

---

¹⁾ Jfr. P. v. H e d e m a n n: Zum Landregister und zur Landesmatrikel der Herzogtümer. (Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch. 32. Bd., 204—22.)

²⁾ J. L i n d b æ k: Danske (og norske) besøgende i Hospitalet i S. Maria dell' Anima i Rom. (Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 708—27.) — Handler især om biskop Eggert Durkop af Slesvig, der blev stiftet påtvunget af paven, kun opholdt sig dér et år og døde i Rom 1499.

Der savnedes hidtil en fremstilling af skolevæsenets historie i hertugdømmerne fra Reformationen til vore dage. Det er da meget fortjenstfuldt, at Rendtorff¹⁾ har givet, ikke just en skolehistorie, men vigtige forarbejder til den ved at udgive en samling af anordninger for skolevæsenet med lange historiske anmærkninger. Samlingen går fra Chr. II's forordning af 1521 til Frederik VI's af 1814, der endnu med få undtagelser er gældende i hertugdømmerne. Forfatteren vil, med hvor megen ret skal jeg ikke kunne sige, hævde, at skolen her har en selvstændig udvikling, ret uafhængig såvel af danske som tyske samtidige forhold, og at den ortodoxe tid på skolevæsenets område ingenlunde er død. — Når forfatteren gengiver både latinske og plattyske tekster i originalsproget, kunde han vel gjerne have gjort det samme med danske.

Samtidig med, at „Danmarks Riges Historie“, der i et senere bind vil blive omtalt i sammenhæng, nærmer sig sin afslutning, har professor Schäfer²⁾ udgivet femte bind af Danmarks historie (Frederik II og Christian IV), (de tre første bind er forfattede af Dahlmann). Der er få eller ingen fremmede historikere, der sidder inde med et så nøje kendskab til kilderne, trykte og utrykte, til Danmarks fortid. Også danske vil derfor med stort udbytte kunne høste

---

¹⁾ Rendtorff: Die Schlesw.-holstein. Schulordnungen vom 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. (Schriften des Vereins f. schl.-holst. Kirchengesch. 1. R. 2. H.)

²⁾ Dietrich Schäfer: Geschichte von Dänemark V. (1559—1648). 1902. — Anm. af J. A. Fridericia i Hist. Tidsskr. 7 R. IV, 127—34.

belæring af Schäfers værk, selv om hans bedømmelse, især af Christian IV, er noget mindre velvillig, end tilfældet er fra danske historikers side. — Samtidig har oberst Liljefalk¹⁾ givet en fremstilling af „Kejserkrigen“, Christian IV's deltagelse i Trediveårskrigen og Wallensteins tog op igennem den jyske halvø.

Interessen for historisk kendskab til de store dele af Sydvestslesvig, der blev bortrevne ved stormfloderne, især 1362 og 1634, har altid været stor og er nu, da den preussiske regering formodentlig vil sætte meget ind på at vinde en del af det tabte tilbage, i stigning. Man må da være meget taknemlig over de smukke bidrag til Nordstrands historie, som Reimer Hansen²⁾ har givet ved en udgave af Johannes Petreus' skrifter om sin hjemstavn. Denne mand, der 1565—1603 var præst i Odenbüll på Nordstrand, har på en mærkelig blanding af højtysk og plattysk skrevet dels annaler, dels en beskrivelse af Nordstrand. Hans skrift har megen betydning både i kulturhistorisk og topografisk henseende, skrevet som det er, før stormfloden 1634 skar midt igennem den store frugtbare ø og kun levnede de små øer Nordstrand og Petworm. Udgaven er foretaget efter håndskrifter i København og Kiel og forsynet med kort og register. Tillige gives der en oversigt over andre bidrag til Nordstrands historie.

---

¹⁾ A. Larsen Liljefalk: Kejserkrigen. Et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie I—II, 1896—1902.

²⁾ Joh. Petreus Schriften über Nordstrand, hrsg. von R. Hansen. (Quellensammlung der Ges. für schl.-holst. Gesch. V). 1901.

Das Erdbuch der Hallig Hooge, hrsg. von Eug. Traeger. (Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch. 31. Bd., 137—63.)

Der er grund til at nævne et bidrag¹⁾ til hertug-
huset Nordborgs historie i det 17. årh. Det drejer sig
om giftermålet mellem grev Hohenlohe og den unge
fyrstinde Luise Amoena af Nordborg. Giftermaalet var
nær strandet på hertugslægtens elendige pengeforhold,
som satte den ude af stand til at betale medgift. Den
unge dame, der gerne vilde bort fra de pinlige for-
hold i sit hjem, befandt sig længe i en meget ube-
hagelig stilling.

Prof. Erslev²⁾ har i dette tidsskrift meddelt resul-
taterne af sin undersøgelse om indlemmelsen af
Sønderjylland i Danmark 1721. Han mener som
bekendt, at det kun var den gottorpske del, der blev
indlemmet i den kongelige, i det kongen forudsatte, at
han havde fuld ret over den sidste, men at der ikke
udtaltes noget om begge deles indlemmelse i kronen.
Fra dansk side har Aage Friis givet sin fulde tilslut-

¹⁾ P. v. Hedemann: Beiträge zur älteren Geschichte
des Hauses Holstein—Sonderburg. (Zeitschr. f. schl.-holst.
Gesch. 31. Bd., 1—38.)

²⁾ Kr. Erslev: Frederik IV. og Slesvig. En historisk
Fortolkning af Arvehyldningsakterne af 1721. 1901.

Samme forf.'s afhandling i Sønderjydske Aarb. 1902,
75—107.

P. Lauridsen: Frederik IV. og Slesvig. (Nationaltidende
1901 7., 14. og 19. Dec.). Med Repliker af Kr. Erslev smstd.,
12., 16. og 21. Dec.

Aage Friis: Kr. Erslevs Fortolkning af Arvehyldnings-
akterne af 1721. (Tilskueren 1901, 921—941.)

P. Lauridsen: Slesvig og Kronen fra 1658—1721. (Natio-
naltidende 1902 30. Maj, 11. og 18. Juni.)

C. A. Volquardsen: Ueber die Ereignisse des Jahres 1721
in schleswigscher Geschichte. (Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch.
33. Bd., 286—324.)

ning, medens P. Lauridsen har udtalt sig skarpt derimod. Efter den sidste forfatters mening, som i øvrigt nærmere skal blive omtalt i den følgende litteraturberetning, er det afgørende år ikke 1721, men 1671. — Fra tysk side har professor Volquardsen udtalt en varm anerkendelse af tonen i Erslevs skrift og håbet om, at spørgsmålene angående Sønderjyllands historie i fremtiden kun må blive drøftede i samme strengt videnskabelige form som hos Erslev. „Erslevs skrift er et fredens ord, som det i mange år ikke har lydt mellem de to stammer, der er bleven så fjendtlig sindede mod hinanden.“ Erslevs opfattelse kan han i øvrigt langt fra dele. Han mener, at Slesvigholstens gamle forfatning ikke blev ophævet ved, hvad der skete 1721; Frederik IV, der var en bedre politiker, end Erslev har ment, har nok haft den hensigt, men er vejet tilbage af frygt for Rusland. Hertugerne af de sønderborgske linjer har ikke givet afkald på deres rettigheder, og stænderne har protesteret med tilstrækkelig tydelighed mod kongens hensigter.

For det 18de århundrede er der grund til at nævne en grundig og indgående behandling¹⁾ af Herrnhuternes optræden i Danmark og deres forbindelse med pietismen. Herrnhuterne, der længe havde været for-

---

¹⁾ Jørgen Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. 1903.

E. Jacobs: Zur Geschichte des Pietismus in Schleswig-Holstein. (Schriften des Vereins f. schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 239—87.)

R. Hansen: Wiedertäufer in Eiderstedt. (Schriften des Vereins f. schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 175—238, 344—99.)

fulgt, anerkendtes 1771 som trossamfund og fik tilladelse til at bygge Christiansfeld. Forfatteren, der i øvrigt væsentlig behandler kongerigske forhold, udtaler sin varmeste anerkendelse af „brødrenes“ velsignelsesrige virksomhed. De havde bortset fra Christiansfeld nogen udbredelse også i Nordslesvig. — Chr. Kock¹⁾ giver en række mørke billeder fra nogle godser i Svansen på livegenskabets tid. „I hårdt, råt arbejde fristede de arme bønder en glædeløs og mørk tilværelse“, skønt godsejerne forholdsvis var velvillige og elskværdige. Særlig forhandlingerne om en stakels bondekarl, der havde ladet sig lokke til at blive livegen og kun slap fri ved at lade sig hverve til soldat, viser, at de livegnes stilling kun stod lidt over slavernes.

Dr. Aage Friis²⁾ har på grundlag af meget store brevfund i tyske privatarkiver begyndt et stort anlagt værk om Bernstorfferne og Danmark, der tillige skal behandle forholdet mellem dansk og tysk åndsliv i århundredet før 1848. Dette værk, til hvis senere bind der vil blive anledning til at vende tilbage, og hvis betydning for Sønderjyllands historie ikke behøver at fremhæves, skal her kun nævnes, da det foreliggende bind alene behandler Johan Hartvig Ernst og Andreas Peter Bernstorffs forudsætninger o: familieforhold og ophold i udlandet.

---

¹⁾ Chr. Kock: Zur Geschichte der Leibeigenschaft. Nachrichten aus den Gütern Saxtorf, Damp und Hohenstein 1716—67. (Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch. 31. Bd, 39—86.)

²⁾ Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark 1750—1835. I. 1903.

Professor Holm¹⁾ har udsendt 4de bind af sit store værk om Danmark-Norges historie 1720—1814. Det udmærker sig ved de samme fortrin som de tidligere bind, men overgår dem i livlig fremstilling. Deri behandles de 6 første stærkt bevægede år af Christian VII's regering, og ved benyttelsen af adskillige hidtil utilgængelige kilder er de mange indviklede forandringer i regeringen udredede og bedømte på en måde, der vistnok tør betegnes som historiens endelige dom. Tiden 1766—70 er en af de mest ydmygende i dansk historie. På tronen sidder en ondskabsfuld dreng, hvis største glæde det er at vende op og ned på alle forhold indenfor regeringen og lade de høje regeringsherrer „gøre springet“. De rolige forhold under Frederik V afløses af almindelig usikkerhed, og de gamle ministre, især J. H. E. Bernstorff, der så sit livsværk, mageskiftetraktaten med Rusland, truet, øjnede ingen anden udvej end at kaste sig i armene på Ruslands gesandt Saldern. Denne brutale mand regerede da over det danske hof „med stokken i hånden“. Danmark opnåede ganske vist den foreløbige mageskiftetraktat (1767), men blev næsten Ruslands vasalstat ved forbundet af 1769, hvor Sveriges deling på en måde aftaltes. Synderlig lysere er Struensees periode ikke. Prof. Holm skildrer ham sikkert med fuld ret som en overfladisk mand uden indsigt eller kundskaber. Ud fra sine let købte filosofiske principer ønskede han at omdanne alle forhold og fjer-

---

¹⁾ Edv. Holm: Danmark—Norges Historie under Christian VII. I. Bd. (1766—72.) 1902.

nede derved meget levedygtigt. På en interessant måde vises det, at alt det humane ved Struensees virksomhed kun er en fortsættelse af tidligere tiders bestræbelser. Denne „vanviddets tid“, som den er bleven kaldt, måtte med rette føre en stærk opposition med sig, som yderligere næredes af Struensees forhold til dronningen og hans åbenlyse tilsidesættelse af alt dansk. Men i stærke udtryk bryder Holm ligeledes staven over den meningsløs grusomme straf over Struensee og Brandt. — For hertugdømmernes særlige historie bringer bogen ikke meget nyt. Handelen i de sønderjydske byer synes snarest at være gået tilbage. Regeringen optrådte betydelig mere landbovenlig end i kongeriget. Ved livegenskabet dristede den sig ganske vist ikke til at røre, men den arbejdede på at udstykke krongodserne til bønderne, og den forordning om fællesskabet, der udstedtes 1770 efter indstilling af den „slesvigholstenske landkommission“, er adskil­lig mere vidtgående end den tilsvarende danske.

Af Bobés¹⁾ udgave af breve fra den reventlowske familiekreds er udkommet 5te og 6te bind. Femte bind indeholder breve fra grevinde Charlotte Schimmelmann, gift med statsminister Ernst Schimmelmann. Indledningen dannes af en indholdsrig monografi, hvori der sættes et smukt æresminde over denne altfor lidt

---

¹⁾ Efterladte Papirer fra den reventlowske Familiekreds, udg. ved Louis Bobé. V—VI. 1902—03.

C. B. Reventlow: En dansk Statsmands Hjem omkring Aar 1900. I—II. 1902—03. — Brevene vedrører grev Chr. Ditl. Reventlow. Udgaven gør ikke fordring på at være videnskabelig, og brevene er oversatte på dansk.

påskønnede, højtannede og fintfølede mand. Der meddeles tilsidst en række interessante breve fra Frederik VI til Ernst Schimmelman, der bl. a. giver oplysning om indlemmelsen af Holsten 1806. Sch. vilde ikke paraferer det kongelige patent om denne sag og pådrog sig derved kongens uvilje, uagtet denne skriver: „jeg forbliver stedse Deres sande ven, skønt De har erklæret mig krig“. Kongens breve viser hans meget uvenlige sindelag mod sin svoger hertugen af Augustenborg. — Sjette bind indeholder blandede breve delvis af stor interesse. Således kan nævnes brevene fra gehejmeråd Wendt, en af de bedste af de mange indvandrede tyske, nær ven af familien Reventlow. Hans indflydelse på statsstyrelsen, især på ordningen af pengevæsenet, var meget stor, og hans breve fra hertugdømmerne i krigsårene 1807—14 giver anskuelige og værdifulde bidrag til oplysning om landets finansielle ruin og krigens sørgelige virkning. Der findes endvidere en del breve til grev C. D. Reventlow fra hertugen af Augustenborg om dennes stilling til undervisningen i de lærde skoler. Udgaven er foretaget med Bobés sædvanlige omhu, forsynet med meget righoldige noter og udstyret med smukke reproduktioner af hidtil ukendte malerier. — Af ganske lignende karakter er Rachels¹⁾ udgave af brevvekslingen mellem hertug Frederik Christian af Augustenborg og hans kusine fyrstinde Pauline af

---

¹⁾ Fürstin Pauline zu Lippe und Herzog Friedrich Christian von Augustenburg. Briefe aus den Jahren 1790—1812. Hrsg. von Paul Rachel. 1903.

Lippe, en af sin tids dygtigste damer. Man får mange oplysninger om hertugens levende litterære forbindelser, f. ex. med Baggesen, med filosofen Reinhold, som han fik gjort til professor i Kiel osv. I 1810 korresponderede hertugen ivrigt med sin kusine om sit valg til svensk tronfølger. Indledning og noter er meget righoldige.

Den store skildring af det danske folk i det 19. århundrede¹⁾ indeholder ikke lidt af interesse for Sønderjyllands historie. Således har Johan Ottosen givet en stemningsfuld skildring af 1848, hvis ånd han betegner som „det danske broderskab“, og fremstillet den sønderjydske bondes våggen til politisk bevidsthed. Hans sjældne ævne til virkelig populær fremstilling har måske aldrig vist sig i en smukkere form end i dette lille bidrag. Neergaard har givet en karakteristik af Frederik VII, der er betydelig sandere end de altfor hårde domme, der i de sidste år også fra dansk side er fældede over denne ægte danske og demokratiske natur, der trods sin karakters meget iøjnefaldende svagheder, ringe arbejdsævne og store modtagelighed for indflydelser havde en mærkelig ævne til altid at bevare sit folks kærlighed og ofte viste en sand kongelig optræden. — Rist har meddelt breve fra en dansk deltager i begge de slesvigske krige. Der er en underlig modsætning mellem den glade optimisme og den faste tro på den danske sags godhed i den første krigs tid og så pessimismen og kritikken overfor

---

¹⁾ Vort Folk i det nittende Aarhundrede, udg. af V Østergaard. II. 1901.

den danske krigsførelse i 1864. Brevskriveren blev dødelig såret ved overgangen til Als.

Af nogle aktstykker¹⁾, der er udgivet af Aage Friis, fremgår det, at Frederik VI i 1830 så med stærk mistillid på grev Otto Blome, som han mistænkte for at stå bagved den Lornsenke bevægelse og at have indsuget farlige anskuelser under Juli-revolutionen. Man anså det for nødvendigt at lade de danske gesandter give indberetninger om Blomes adfærd og forhøre sig hos dennes broder, der søgte at slå det hele hen, men stærkt opfordrede til at imødekomme ridderskabets ønsker om en forfatning. Regeringens frygt var vistnok ugrundet, da Blome ikke havde nogen indflydelse selv blandt sine standsfæller.

Blandt de ikke mange bidrag til hertugdømmernes historie 1830—48 kan nævnes²⁾ en populær skildring af Skamlingsbankefesterne, nye oplysninger om sangen „Schleswig-Holstein meerumschlungen“ (oprindelig skrevet af Berlineradvokaten Strasz, men omdigtet i kraf-

¹⁾ Aage Friis: Grev Otto Blome og den Lornsenke Bevægelse 1830. (Danske Mag. 5. R. V, 17—39.)

²⁾ A. Halling: Briefe des Generalsuperintendenten C. Callisen von seinen Visitatsreisen. (Schriften des Vereins f. schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 412—22.) — Fra årene 1825—36, også om visitats i egne med dansk kirkesprog.

H. R. Hjort-Lorenzen: Slægten Lorenzen fra Rinkenæs. 1903.

Joh. Clausen: Skamlingsbanken. 1903.

Eckardt: Neues zum Schleswig—Holstein Lied. (Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch. 32. Bd. 462—72.)

v. Fischer-Benzon: Ueber die Gründung der Gesellschaft für schleswig—holsteinische Geschichte. (Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch. 31. Bd., 270—82.)

Hans Kau: Angelboen Claus Manicus. 1903.

tigere udtryk af Chemnitz og første gang afsunget ved sangerfesten i Slesvig 1844), endelig en fremstilling af oprettelsen af selskabet for Slesvigholstens historie. Dahlmann foreslog 1822 at udsætte en pris for den bedste fremstilling af hertugdømmernes historie fra 1523, men da det varede meget længe, inden der kom en blot nogenlunde tilfredsstillende besvarelse, besluttede man for at fremme den historiske interesse at stifte et historisk selskab. Dette var fra først meget loyalt, til stiftelsesdag valgtes 18. marts 1833, 25. årsdagen for Frederik VI's tronbestigelse, og denne blev selskabets protektor. — I populær form foreligger et skrift om én af de danske Sønderjyders bedste mænd, der har været nær ved at blive glemt, Claus Manicus fra Eckernførde. Manicus, der var født 1795 i Angel, var tysk opdraget, men sluttede sig sidst i 30'erne til den kreds, der samledes om „Danevirke“ for at hævde Sønderjyllands danskhed. 1847 skrev han et skrift mod de slesvigholstenske bestræbelser, som vakte umådelig opsigt; mellem de to krige var han redaktør af „Flensburger Zeitung“, forløberen for „Flensborg Avis“. Hans navn findes på støtten på Skamlingsbanken. — Det er ikke heldigt, når forfatteren taler om „den berøgtede Uwe Lornsen“; en sådan tone bør absolut undgås.

For treårskrigen kan nævnes nogle bidrag¹⁾ både fra dansk og tysk side. Oberst Barth, hvis erindringer

---

¹⁾ S. C. Barth: Soldaterliv i gamle Dage. 1903.

Beissenherz: Erindringer fra min militære Tjeneste. 1901.

H. G. Grüner: Erindringer fra Feltoget 1850. 1901.

ger hører til de fornøjeligste, som de senere år har at opvise, da de giver en levende forestilling om de „gode gamle dage“ med deres fattigdom og nøjsomhed, var med ved Bov, Slesvig og Frederiksstad. — Beissenherz blev såret ved Oversø 1848 og sad som fange i Slesvig og Rendsborg; i 1850 blev han atter såret. Interessantest er hans beretning om sine oplevelser i Segeberg 1864, hvor han stod lige før de tyske troppers indmarsch og måtte doje mange ubehageligheder fra befolkningens side. Endelig har Grüner meddelt sine erindringer om Helgesen i Frederiksstad, som ligeledes behandles i et populært norsk skrift. — Fra tysk side læser man med mest interesse kapitlet om 1848 i general v. Franseckys memoirer. Denne deltog i felttoget som Wrangels adjudant og viser sig som en god iagttager. Befolkningen i Nørrejylland finder han „gutmütig und devot“. Han er fordomsfri nok til at indrømme, at han først i Sydslesvig finder en overvejende tysksindet befolkning. Med megen humor skildrer han et besøg hos Frederik VII i Søn-

---

O. A. Øverland. Oberst Hans Helgesen. 1903.

B. Schöldström: Svenskerne under Dannebrogen 1848—50. (Skrifter och handlingar utg. genom Svenska Autograf Sällskapet VI.) 1903.

Batsch: Nordelbisch-Dänisches. (Marine Rundschau 1901, 266—84. 888—905.)

E. v. Fransecky: Denkwürdigkeiten. 1901.

H. Jenner: Vor fünfzig Jahren. Zur Erinnerung an die Schlacht bei Idstedt und jene Zeit. 1901.

C. Rolfs und E. Michelsen: Harmsiana. (Schriften des Vereins f. schl.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 97—135.) — Bl. a. et brev fra Harms til den af Slesvigholstenerne indsatte superintendent Nielsen 1853.

derborg. — Holsteneren Jenner (fra Pløn) deltog som ung frivillig i krigen 1849—50 og blev såret og fangen ved Isted. Han erklærer sig særdeles utilfreds med behandlingen i fangenskabets i København, hvor både kost og lægetilsyn skal have været under al kritik. Hans historiske indledning er overordentlig fejlfuld.

Man har for Bismarcks storhed næsten helt glemt hans forgænger Otto v. Manteuffel, der var preussisk ministerpræsident 1850—58. Han blev husket som „manden fra Olmütz“, der gjorde det ydmygende tilbagetog overfor Østrig. Den kendte Bismarckforsker v. Poschinger¹⁾ har ved udgivelsen af hans erindringer og breve fra og til ham atter henledt opmærksomheden på ham og vist hans fremragende egenskaber. Han var vel nok den mand, der passede for tiden og forberedte den bismarckske storhedstid. Når resultaterne af hans arbejde ikke blev større, skyldtes det, at han måtte arbejde sammen med en så vægelsindet mand som Frederik Wilhelm IV. Til belysning af det slesvigske spørgsmål findes ikke få bidrag.

Der er bleven påvist,²⁾ at det 1853 af myndighederne blev meddelt magistraten i Åbenraa, at man i officielle

¹⁾ Otto v. Manteuffel: *Denkwürdigkeiten I—III*. 1901. Anm. af Karl Gjellerup i *Tilskueren* 1902, 175—83.

H. v. Poschinger: *Preussens auswärtige Politik 1850 bis 58. Unveröffentlichte Dokumente aus dem Nachlasse des Ministerpräsidenten Otto v. Manteuffel I—III*. 1902.

²⁾ Zum Gebrauch des Wortes „Sønderjylland“. (*Zeitschr. f. schl.-holst. Gesch.* 31. Bd., 224—25.)

Butenschön: *Aus der Drangsalperiode Schleswig—Holsteins von 1852—63*. (*Die Heimat* 1901, 173—76, 190—96, 207—15, 230—36.)

aktstykker ikke måtte anvende ordet „Sønderjylland“, et nyt bevis på de daværende konservative leders kortsynethed. Et par tyske bidrag til skildringen af den danske styrelse mellem krigen er skrevne i en så hadefuld og for en historiker ganske uværdig tone, at deres værdi er mindre end ingen.

Blandt de mange betydelige mænd,¹⁾ der mellem de to krige sendtes til Sønderjylland, kan nævnes Graae og Feilberg. Graae var 1851—64 præst ved den frie danske menighed i Flensborg. Tidligere havde der hverken været dansk gudstjeneste eller dansk skole; da Graae afskedigedes, var der 5—600 familier i menigheden og 500 elever i de tre danske skoler. — H. F. Feilbergs fader havde i en lang årrække været præst i Sønderjylland, først i Vester Vedsted, senere i Ullerup, og optrådte med stor bestemthed mod den slesvigholstenske embedsstand, der ikke vilde overholde

K. v. Osten: Das Londoner Protokoll vom 8. Maj 1852. (Die Heimat 1902, 101—4, 131—34.)

¹⁾ G. F. A. Graae: Gamle Minder. (Personalthist. Tidsskr. 4. R. I, 1—35, 95—123; 4. R. IV, 1—38.)

Marius Kristensen: H. F. Feilberg. (Dania VIII, 113—38.)

Sofus Høgsbro: Mit forhold til Grundtvig, Monrad og Tscherning. Udg. af Svend Høgsbro. 1902.

J. Nielsen: Sofus Høgsbro 1822—1902 (Den danske Højskole II, 377—407.)

Morten Eskesen: Bølgerne ruller. Halvhundredaarige Selvoplevelser. 1903.

Jacob Marstrand: F. F. Falkenstjerne. (Den danske Højskole I, 321—397.)

L. Schrøder: Edv. Lembcke. (Højskolebl. 28, 1121—28, 1153—60, 1217—24.) Særtryk. 1903.

L. Schrøder: Fr. Høweg. (Højskolebl. 27, 481—92, 513—20, 545—54, 577—84.)

bestemmelsen om brug af dansk embedssprog. Sønnen var i årene nærmest før 1864 ansat i de blandede distrikter, først som kapellan i Solt i Angel, senere som præst i Valsbøl. Det var her, han kom ind på de studier over jydsk folkesprog og folkeskikke, som han siden på en så smuk måde har fortsat. — Folketingets senere formand Sofus Høgsbro var 1850—1862 forstander for højskolen i Rødding. Hos mange Sønderjyder, således hos brødrene pastor J. L. Knudsen og Knud Knudsen, Trøjborg, fandt hans vækkende virksomhed megen påskønnelse, og der er grund til at nævne hans sommerrejser med eleverne i Danmark. Med de nationalliberale stod han sig derimod ikke godt, især efter at han 1858 havde sluttet sig åbent til Venstre og var bleven rigsdagsmand for Bredebokredsen. Kultusminister Monrad nedsatte hans statsbidrag til det halve og forbigik ham ved besættelsen af præsteembedet i Rødding, ligesom han blev voldsomt angrebet i „Danevirke“. Han blev da nødt til at opgive sin virksomhed. Han var længe før 1864 ivrig tilhænger af Slesvigs deling. — Hans tidligere elev, den gamle folkesanger Morten Eskesen, har meddelt nogle småtræk fra sit ophold ved højskolen.

Hovedværket¹⁾ for den nationalliberale tid, Neergaards udmærkede arbejde, er endnu ikke afsluttet.

¹⁾ N. Neergaard: Under Junigrundloven. 28—29 H.

J. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer. 1903. Anm. af P. Munch i Letterst. T. 1903, 355—67.

P. Andræ: Andræ — Hall overfor den politiske Situation i Efteraaret 1863. 1902.

N. Neergaard: Hall og den skandinaviske Alliance i 1863. (Tilskueren 1902, 301—12; 494—97.)

Derimod er der kommet betydningsfulde bidrag til belysning af to af de nationalliberale førere. Julius Clausen har udgivet breve fra og til Orla Lehmann. Udgaven er ikke fuldstændig, heller ikke foretaget med den tilstrækkelige videnskabelige nøjagtighed, men man er dog udgiveren taknemlig for at få et udvidet kendskab til denne ungdommelige, optimistiske mand, der i godt og ondt var en så typisk repræsentant for sit parti. Af mest interesse er nogle breve, vexlede mellem Hall og Lehmann 1861, da den sidste taler i en ret hovmestererende tone til sin vordende chef i ministeriet, og Lehmanns bemærkninger om ministerkrisen 1863. — Poul Andræ har udgivet 2den del af sit bredt anlagte værk om sin fader. Der er også denne gang grund til at beklage, at forfatteren ikke har udgivet faderens optegnelser for sig i steden for at blande dem sammen med sine egne bemærkninger, og fremstillingen er stadig noget kaotisk. Forf., der helt igennem vender sig polemisk mod Neergaard, hævder, at forfatningen af 1855, der væsentlig skyldes Andræ, var et udmærket arbejde. Han meddeler mange enkeltheder til belysning af det slette forhold, der herskede indenfor ministeriet Bang-Scheele-

---

P. Andræ: Andræ — Hall overfor den politiske Situation i Efteraaret 1863. Et Svar til Hr. Folkethingsmand N. Neergaard m. fl. 1902.

P. Munch: Hall og den nationalliberale Politik. (Dansk Tidsskrift 1902, 450—63.)

P. Andræ: Andræ og Fællesforfatningen af 2. Okt. 1855. 1903.

N. C. Frederiksen: Af nogle Breve fra 1860—64. (Dansk Tidsskrift 1902, 340—49.)

Andræ-Hall. Mest opsigt har det voldsomme angreb vakt, som Andræ har rettet mod Halls optræden i efteråret 1863. Han lægger hovedskylden på denne for den ulykkelige krig og hævder, at Hall burde have vidst besked med statsrådet på Ulriksdal i september, hvor tanken om en indgriben fra Sverige-Norges side blev endelig skrinlagt. Endelig vil han påstå, at Hall 1870 var ivrig for tilslutning til Frankrig, medens Andræ her som ved alle tidligere lejligheder så det rette. — Neergaard og Munch har protesteret imod denne absolute fordømmelse af Hall. Hans politik, Slesvigs indlemmelse i Danmark, var ikke god, men dog vist den eneste, der var mulig på det tidspunkt. Udtalelserne fra svensk side om Sveriges deltagelse var med forsæt så uklare, at Hall intet sikkert kunde vide. Endelig hævdes det med rette, at det var let nok for Andræ at optræde som kritiker; noget positivt bidrag til løsningen af det vanskelige spørgsmål har han ikke givet.

Fra norsk side har rigsarkivar Ebbe Hertzberg¹⁾ givet et for lidet påagtet bidrag. Han hævder, at Sverige-Norges optræden var fuldt loyal, og at der endnu langt ind i 1864 var en mulighed for, at de forenede riger kunde deltage i krigen, nemlig dersom England gik med. Og at dette ikke skete, skyldtes udelukkende Ruslands holdning. Dette ønskede intet hellere, end at de forenede riger skulde deltage; i så fald var det rede til at angribe dem og søge „kom-

---

¹⁾ E. Hertzberg: Skandinavismen og Krigen 1864. (Norsk Morgenbladet 1901, 19., 20., 22. og 26. Juli.)

pensation“ i dem for Preussens udvidelser overfor Danmark. Ved forskellige rænker søgte Rusland at få Sverige-Norge ind i krigen. Når det ikke lykkedes, skyldes dette formodentlig Bismarck, der hen på sommeren 1864 tilsendte den svenske regering nogle aktstykker, hvoraf Ruslands hensigter fremgik. I virkeligheden har Rusland da været en farligere fjende for de skandinaviske riger end Preussen.

Det er bleven godtgjort endnu tydeligere, end man før vidste, hvor små chancerne for Englands deltagelse i krigen 1864 var. Den bekendte liberale politiker John Morley har i sin skildring af sin læremester Gladstone givet denne ganske ret i hans afvisende holdning overfor Danmark.¹⁾ De liberale førere, især Cobden, indtog det samme standpunkt. Dronning Viktoria betragtede det som sin hellige pligt overfor sin afdøde ægtefælle at fastholde hans slesvig-holstenske politik. De konservative, især Salisbury, var mere tilbøjelige til deltagelse i krigen, men regeringens ledere, Palmerston og Russel, var gamle og i høj grad vaklende. Stærkt følte man imidlertid i England stillingen som ydmygende for landet.

De næsten glemte fordringer på hertugdømmerne fra Oldenburgs²⁾ side er man atter bleven gjort op-

---

¹⁾ John Morley: *Life of Gladstone* I—III. 1903.

Ellen Jørgensen: *De engelske Partiers Stilling til den dansk—tyske Strid 1864.* (Dansk Tidsskrift 1903, 740—51, 835—44.)

²⁾ G. Jansen: *Nicolaus Friedrich Peter von Oldenburg.* 1903.

G. Jansen: *Grossherzog Peter von Oldenburg und die schleswigholsteinische Frage.* (Deutsche Revue 27, 104—17.)

mærksom på ved en interessant bog af den senere oldenburgske førsteminister Jansen, der i mange år stod storhertug Peter nær. Denne følte sig stærkt som Slesvigholstener og mente, at han efter den kongelige linjes uddøen havde ret til hertugdømmerne, hvorimod han 1852 ikke var særlig villig til at gå ind på kejser Nikolejs tanke om, at han skulde arve hele det danske monarki. Sikkert nok var Gottorpernes ret til hertugdømmerne betydelig bedre begrundet end Augustenborgernes. I juni 1864 afstod kejser Alexander sine fordringer til storhertugen, der da søgte at agitere for sin kandidatur; 1865 syntes Bismarck en tid at ville begunstige den. 1866 opgav storhertugen dog sin sag, der altid havde været yderst upopulær i Tyskland, mod nogle mindre landudvidelser.

Om selve krigen¹⁾ 1864 foreligger ikke noget nyt. Der er kun grund til at nævne en skrivelse af de

---

¹⁾ L. Tscherning: De Meza i 1864. (Det ny Aarhundrede I, 288—94.)

H. Delbrück: Erinnerungen, Aufsätze und Reden. 1902.

D ü p p e l 1 8 6 4. (Jahrbuch für die deutsche Armée und Marine 1901, 666—81; 1902.)

August von Goeben, kgl. preussischer General der Infanterie. Eine Auswahl seiner Briefe hrsg. von G. Zernin. 1901.

L. C. Nielsen: En dansk Højskolemand. (Chr. Nielsen Hindholm). 1900.

Joh. D. Paulsen: En Sønderjydes Livserindringer. 1903.

H. Kau: Flensborgeren Jakob Plaetner. (Smaastykker udg. af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. 22. Bd., 30—72.)

H. R. Ferber: Der Flensburger Löwe im Hamburger Volklied. (Mitteilungen des Vereins für Hamburgische Gesch. 7. Bd., 111—16, 148, 207.)

Meza, tænkt som et selvforsvar overfor det danske folk, fordi han opgav Danevirke, og et optryk af et par kvikke artikler af Delbrück, hvori han skarpt kritiserer den preussiske krigsførelse, som han karakteriserer som en række fejlgreb. I stedet for at omgå stillingen ved Danevirke angreb man den forfra, og i stedet for i april at foretage overgangen fra Ballegård til Als med al udsigt til at fange hele den danske hær spildte man tiden med at angribe Dybbølstillingen. Delbrück betragter det som et stort held, at man overhovedet fandt de danske tropper i skanserne 18. april og derved fik lejlighed til at kaste slør over misgrebene, der forsinkede krigen flere måneder. — Der er udkommet interessante breve fra krigsåret skrevne af den bekendte højskolemand Chr. Nielsen, Hindholm. Brevene afspejler svingningerne i hans stemning. I tiden lige før krigen kan han slet ikke tro på denne, har tillid til Danmarks militære styrke og tror, at bønderne i Sydslesvig overvejende er dansk-sindede. Over tilbagetoget fra Danevirke er han først oprørt. Senere svinger han over til pessimisme. 18. april blev han fangen og ført til Torgau, hvor han som officer blev behandlet med stor høflighed. Brevene giver indtryk af en sjælden varmhjærtet personlighed. — Megen psykologisk interesse har en menig soldats fordringsløse erindringer fra krigen. — Et mindeskrift om „den barmhjærtige broder“ i Flensborg, garveren Jakob Plaetner, giver nye oplysninger om denne

mand, der med rørende omhu tog sig af de saarede soldater, plejede dem, sørgede for dem efter deres helbredelse og længe vedligeholdte forbindelsen med dem. — I de hamburgske smædeviser over Danmark 1864, som Ferber har meddelt prøver af, viser den nationale fanatisme sig fra sin mest frastødende side.

Det var som bekendt ikke den blideste behandling, de danske embedsmænd i Sønderjylland var genstand for 1864. Værst gik det vel ud over den forhadte herredsfoged Blaunfeldt ¹⁾ i Fleckeby (Svansen), om hvis sammenstød med de slesvigholstenske bønder Kock meddeler morsomme enkeltheder efter mundtlig overlevering. Den hoverende tone, hvori forfatteren omtaler den grusomhed, som de preussiske soldater viste overfor den gamle mand, der kun havde virket i sit lovlige kald, er imidlertid alt andet end tiltalende. — Pastor Poulsen i Ensted ved Åbenrå giver meddelelser om de mange ubehageligheder, som han og hans familie var genstand for ved indkvarteringen, især af preussiske soldater. Det var næsten aldrig muligt for Poulsen at oplyse officererne om, at de ikke traf på en undertrykt „broderstamme“.

Den Bismarcklitteratur ²⁾, der i de sidste år er kommen, skal her kun nævnes, af hensyn til den tidligere bebudede særlige anmeldelse.

---

¹⁾ C h r. K o c h: Blaunfeldt und Mau. (Die Heimat 1902, 269—78.)

C. M. J. P o u l s e n. Oplevelser i en sønderjydsk Præstegaard fra Februar til Oktober 1864 (Smaastykker udg. af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme, 21. Bd., 181—237).

²⁾ R. v. K e u d e l: Fürst und Fürstin Bismarcks Erinnerungen aus den Jahren 1846—72. 1901.

Få bøger er i de sidste år bleven modtaget med den interesse som A. D. Jørgensens¹⁾ livserindringer. Skrevne i hans fængslende og dybt originale stil bringer de som alle hans skrifter nye og overraskende oplysninger, denne gang om ham selv. Man får at vide, at det egentlig var en ydre tilskikkelse, hertugdømmernes tab, der bragte ham ind på den historiske løbebane, et rent tilfælde, der gjorde ham til arkivmand. Når han havde afsluttet det arbejde, som han betragtede som sit hovedværk, Danmarks Riges Historie 1814—64, vilde han være vendt tilbage til sin ungdoms digteriske sysler. Desværre gik dansk historieskrivning tabt af slutningen, vel den vigtigste del, af dette arbejde. Erindringerne giver dog tilstrækkelige oplysninger om, i hvad retning det vilde være gået. A. D. Jørgensen var modstander af ethvert brud i udviklingen. Han så derfor med uvilje paa 1848, der i ydre

---

H. Kohl: Anhang zu den Gedanken und Erinnerungen von Otto Fürst von Bismarck. I—II. 1901.

Hans Blum: Persönliche Erinnerungen an den Fürsten Bismarck. 1901. Anm. af Karl Gjellerup i Tilskueren 1901, 827—31.

Moltkes militärische Werke. I. Milit. Korrespondenz 1859. I. 1902.

P. Andræ: Danmark og Krigen 1870. (Tilskueren 1903, 658—64.)

¹⁾ A. D. Jørgensen: En redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab. 1901.

L. Schrøder: Ved Mindefesten for A. D. Jørgensen 13. Dec. 1901. (Den danske Højskole I, 241—51.)

H. Kau: Barndoms- og Ungdomserindringer fra Sønderjylland. 1901.

J. Appel: I Anledning af Gustav Johannsens Død. (Den danske Højskole II, 34—45.) Behandler baade Krüger, Junggreen og G. J.

som i indre henseende overklippede gamle forbindelser, på D. G. Monrad, den danske grundlovs forfatter, som på Regenburg og Kristian Monrad, der med magt i steden for ved langsom udvikling vilde skaffe det danske sprog i Sønderjylland dets gamle ret tilbage. Sproget i hans hjem var indtil 1848 tysk, han bevarede altid en varm kærlighed til det tyske åndsliv, og først sent gik det op for ham, at det nordiske var jævnbyrdigt. Den danske embedsstand, der kom til Sønderjylland mellem de to krige, og som han væsentlig gjorde bekendtskab med ved Flensborg latinskole, sætter han ikke højt. Hans senere betydning for den sønderjydske sag er det overflødigt at fremhæve. Hans livserindringer vil som al hans øvrige forfattervirksomhed friste til megen modsigelse, men dog er de en af de mest fængslende bøger, som de sidste år har bragt. — Pastor Hans Kau har meddelt erindringer fra sin opvækst i Sønderjylland i årene efter 1864. Mange af de træk, han beretter om skolegangen, de udvistes stilling, sammenstødet med myndighederne etc., vil Sønderjyder let genkende.

Af andre skrifter¹⁾ angående Sønderjylland skal her nævnes en skildring af en gammel stiftelse i

---

¹⁾ M. Voss: Chronik des Gasthauses zum Ritter St. Jürgen zu Husum. 1902.

Robert Schmidt: Schloss Gottorp, ein nordischer Fürstensitz. 2. Udg. 1903.

F. Schulz: Zur mittelalterlichen Holzplastik in Schleswig—Holstein (Anzeiger u. Mittheil. d. german. Nationalmuseums 1902, 2. H.)

J. Petersen: Grundbesitz und Erbsetten in Schleswig—Holstein und Lauenburg. 1902.

Husum, hvori der gives vigtige bidrag til byens historie, bl. a. om Hans Brüggemanns ophold i den (det er i øvrigt nu oplyst, at denne ikke var fra Husum, men fra Walsrode i Lüneburg), en ny udgave af Schmidts fortjente historiske skildring af Gottorp slot, ledsaget af udmærkede illustrationer, endelig nogle tyske historisk-topografiske skildringer.

Polemiken om de nuværende politiske forhold i Nordslesvig er i de senere år sagtnet. Dog maa der noteres nogle bidrag både fra dansk og danskvenlig¹⁾ og fra tysk²⁾ side.

L. Hinrichsen: Die Schleswiger Domschule in 19. Jahrh. I—II. 1902—3.

J. Schmarje: Die Provinz Schleswig—Holstein. (Landeskunde Preussens. H. 5.) 1901.

G. Wegener: Deutsche Ostseeküste. (Land und Leute. Bd. 7.) 1900.

H. Haas: Deutsche Nordseeküste, friesische Inseln und Helgoland. (Land und Leute. Bd. 8.) 1900.

¹⁾ N. Hjort: Folketingsmand Krabbe og Sønderjylland. 1901.

N. Hjort: De sønderjydske Førere. (Ill. Tidende 1901, Nr. 9.)

H. Ræder: Finland og Nordslesvig. (Tilskueren 1901, 612—27.)

J. Østrup: Vort Forsvar og vor Udenrigspolitik. (Tilskueren 1901, 757—71.)

Nationalitetskampen i Sønderjylland siden 1864. Udg. af Foreningen „To Løver“. 1901.

L. Moltesen: Skandinavisme og Germanisme. (Dansk Tidsskrift 1901, 804—12.)

J. Clausen: Johannesgerningen i Sønderjylland. (Høj-skolebl. XXVII, 111—18, 137—44, 205—12.)

N. Andersen: Nordslesvigernes Nødværge. Udg. af „To Løver“. 1902.

U Birkedal: Hvad der skal siges, og hvad der kan gøres. (Tilskueren 1902, 513—27.)

Georg Brandes: Dansk Politik og Kultur. (Tilskueren 1902, 837—49.)

J. Østrup: Danmark og de politiske Partier i Tyskland. (Tilskueren 1902, 528—44.)

Gøgeungen, et Kulturbillede af en yngre Sønderjyde. 1903.

H. A. R. Hansen: Under fremmed Aag. Fortalt for det nordiske Folk. 1903.

A. B. Thorson: Nordslesvig og Nutidens nationale Kulturopgave. Til Minde om Gustav Johannsen. 1903.

H. J. Hansen: Tyskland, England, Danmark. 1903.

J. Johansen: Dansk Nødværge mod den tyske Stormflod. Med et Mindeord over Forfatteren af J. Jessen. 2 Opl. 1903.

E. Falck: Sproggrænse contra Rigsgrænse. 1903.

A. J. West: Forsvar og Udenrigspolitik. (Det ny Aarhundrede I. 236—40.)

A. Nystrøm: Preussen og Sønderjylland. Oversat af A. P. Rosenberg. 1901.

P. Nordmann: Bilder och blad ur Danmark och Sønderjyllands nyare historia. 1901.

2) C. Thomsen: Danisierung und Germanisierung. (Monatsschrift für Stadt und Land 1901, 366—71.)

Aus Nordschleswig. Von einem Nordschleswiger. (Monatsschrift für Stadt und Land 1901, 1038—44.)

W. Schölermann: Aus Schleswig—Holstein. (Deutsche Heimat, 4. Jahrg., 16. H)

N. A. Schröder: Der deutsche Verein für das nördliche Schleswig und das Bismarck-Denkmal auf dem Knivsberge. 1901.

Th. Brix: Nordschleswig und die Selbsterniederung Deutschlands. Ein Protest gegen den herrschenden Cours. 1902. Udgivet på dansk ved Aage Friis. 1902.

Cajus Möller: Die dänische Frage. 1902. (Burschenschaftliche Bücherei. Bd. 2, H. 3.)

H. Petersen: Drei Jahre nationaler Politik in der Nordmark. (Deutsche Zeitschrift 1902, 345—49, 394—98.)

H. Petersen: Deutschland und Dänemark. (Die Grenzboten 1902 176—83.)

Th. Brix: Zur Beleuchtung der „deutsch—dänischen Freundschaft“. Ein Versuch der Friedenstörung. 1903.

A. Niepa: Deutsch—dänische Beziehungen und nordschleswigsche Zustände. (Die Nation 1903, Nr. 29.)

P. A s m u s s e n: Zur Lage in Nordschleswig. (Monatschrift für Stadt und Land 1903, 481—84.)

M. C l a s e n: Der Kampf um die deutsche Nordmark. (Akademische Blätter 1903, 238—41.)

K. S t r a c k e r j a n: Dänische Friedenstörer. I. In Schleswig selber. 1903.

P. L a n g h a n s: Deutsche Gewinn- und Verlustliste für 1901—2. I. Nordschlesvig. (Deutsche Erde 2. Jahrg.)

Im westlichen Nordschlesvig. (Kölnische Zeitung 1903, 7. Sept.) Verhältnisse in Nordschleswig. (Kölnische Zeitung 1903, 27. Okt.)